

**ВЗАЄМОДІЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ З БАНКАМИ,
КОНТРОЛЮЮЧИМИ ТА НАГЛЯДОВИМИ ОРГАНАМИ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ**

Економічна злочинність у кредитно-фінансовій сфері за останні роки зазнала значних змін. Аналіз слідчо-судової практики дозволяє зробити висновок про появу нових, більш складних і раніше не відомих правоохоронним органам діянь, технологій і способів підготовки, вчинення та приховання економічних злочинів. Найбільш криміногенною і важко контрольованою з боку правоохоронних органів визнається банківська сфера¹. Процес виявлення і розслідування корисливих злочинів у зазначеній сфері ускладнюється «закритим» характером і «непрозорістю» діяльності банків. Зокрема, існуванням інституту банківської таємниці, труднощами в одержанні інформації від банків як основного джерела відомостей про вчинення злочину.

Погоджуючись з визначенням Чернявського С. С., до структури економічних злочинів, що вчиняються в сфері банківської діяльності, ми відносимо криміналістично однорідну групу економічних злочинів, які посягають на систему суспільних відносин в сфері банківської діяльності і в механізмі яких використовуються банківські операції [1, с. 24]. Це такі види злочинів як: заволодіння коштами, перерахованими на банківський рахунок суб'єкта підприємницької діяльності з використанням обману (ст. 190 КК України); заволодіння банківськими коштами підприємства шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України); легалізація коштів, добутих злочинним шляхом за допомогою банківських операцій (ст. 209 КК України) та інші злочини (ст. 200, 202, 205, 207, 208, 212, 218, 358, 364-369 КК України). Практика розслідування названої категорії кримінальних справ вказує на існування в діях осіб складу не одного, а, як правило, ознак декількох злочинів. Ці злочини можуть утворювати різні конфігурації – певні технології злочинного збагачення з використанням банківських установ, в яку входять групи (комплекси) злочинів окремих видів. Одним із головних факторів існування комплексу злочинів як системи, на наш погляд, є наявність між такими злочинами зв'язку, який об'єднує їх в єдиний ланцюг злочинної поведінки. Характеризується це наявністю основних і допоміжних (вторинних) зло-

¹ Терміни «економічні злочини в банківській сфері», «економічні злочини, що вчиняються з використанням банківських операцій», «економічні злочини в сфері банківської діяльності» розуміються нами як тотожні поняття (прим. автора).

чинів. Останні найчастіше виступають способом або необхідною умовою здійснення, приховання основного злочину.

При розслідуванні названих економічних злочинів правоохоронні органи тісно взаємодіють з такими інститутами ринкової економіки як банки. Їх взаємодія є одною з форм так званої зовнішньої взаємодії. Суть її полягає в отриманні відомостей, які мають значення для справи. Як правило, це взаємне консультування, отримання заяв про злочин від керівництва банку, надсилання запитів і отримання необхідної інформації щодо операцій клієнтів банку, іншої інформації тощо. Вона може відбуватися як до порушення кримінальної справи, так і в процесі судового розгляду [2, с. 107–152].

Питанню взаємодії в окремих методиках розслідування економічних злочинів, в тому числі у банківській сфері, присвячено чимало досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених: М. П. Яблокова, Г. А. Матусовського, В. Д. Ларічева, В. М. Поповича, П. С. Яні, А. Ф. Волобуєва, А. Л. Дуднікова, Р. С. Сатуєва, Д. А. Шраєра, О. П. Буцана, В. З. Багинського, В. П. Корж, В. А. Гамзи, І. Б. Ткачука, Стрельбицької А. М., С. С. Чернявського, В. П. Головіної та ін. [3]. Але, на наш погляд, в правоохоронній практиці залишаються проблемними питання взаємодії та співробітництва з боку банківських установ під час дослідчої перевірки інформації про злочини та на стадії порушення кримінальної справи. Цей факт пояснює низький рівень ефективності боротьби з зазначеними злочинами, тому значна кількість зловживань, що готуються або вже вчинені, не виявляються і залишається поза увагою офіційної статистики.

За статистичними даними МВС України, станом на червень місяць 2006 р. було виявлено 22 368 економічних злочинів, з них 1 960 злочинів (14,2% від загального обсягу) в кредитно-фінансовій, у т.ч. банківській сферах. Порушено 255 кримінальних справ зі збитками понад 100 тис. грн. і 71 кримінальна справа з сумою збитків понад 1 млн. грн. [4, с. 4]. За даними ДПА України, за перше півріччя 2006 р. в кредитно-фінансовій і банківській сферах у результаті проведених 27 перевірок виявлено і задокументовано легалізованих доходів, отриманих злочинним шляхом, на загальну суму 139,9 млн грн. Порушено 27 кримінальних справ. Виявлена і припинена діяльність 29 конвертаційних центрів, завдяки яким відбувався процес легалізації коштів незаконного походження [5, с. 1]. Згідно з офіційною статистикою МВС України, за останні роки спостерігається тенденція щодо зниження кількості викритих злочинів порівняно з попередніми періодами (наприклад, найбільша кількість злочинів була зареєстрована в 1999 році – 6667). Але спостерігається тенденція зростання сум заподіяної шкоди від цих злочинів.

На думку опитаних нами працівників правоохоронних органів із різних регіонів України, офіційна статистика не відображає реальний стан боротьби зі злочинами, що вчиняється з використанням можливостей банківської системи¹. Питома вага злочинних зловживань залишається поза увагою правоохоронних органів. На це є багато причин. Серед основних чинників, що негативно впливають на процес виявлення й збору первинної інформації про злочин у зазначеній сфері, на які посилаються опитані, виділяємо такі:

- нормативно-правове регулювання й характер діяльності банківської системи України практично унеможливує виявлення правоохоронними органами злочину в цій сфері (27, 5% опитаних);
- недосконала система взаємодії між адміністрацією банку та правоохоронними і контролюючими органами (57, 7% опитаних).

Як справедливо зазначає А.Ф. Волобуєв, діяльність банків як структур ринкової економіки в багатьох аспектах пов'язана зі збереженням комерційної (банківської) таємниці, тому різного роду майнові зловживання персоналу банку стають відомими правоохоронним органам тільки тоді, коли цього забажає керівництво банку [6, с. 253]. Підтвердженням тому є проведений нами аналіз слідчо-судової практики, коли в переважній більшості випадків кримінальні справи в банківській сфері були порушені за зверненнями керівництва банківських установ. Ініціаторами звернення до правоохоронних органів виступають лише ті банківські установи, які потерпіли від протиправних дій з боку суб'єктів господарювання.

Іншу групу злочинів складають випадки змови представників банків із представниками підприємницьких структур або інших посадових осіб. У даному випадку виникає багато труднощів при виявленні зловживань, або отриманні необхідної інформації від банків правоохоронними органами. Проведене нами з цього приводу опитування працівників МВС і прокуратури практично співпадає з дослідженням, проведеним С. С. Чернявським [1, с. 210–211]. Близько 78% респондентів вважають, що керівництво банку бажає владнати службові конфлікти «власними» силами, не повідомляючи про це компетентним органам, оскільки втручання правоохоронців може привести до викриття інших порушень та зловживань працівників банку. Майже всі (близько 94%) респондентів вказали на змову або сприяння особам у вчиненні злочинних дій із боку працівників банку.

¹ Всього було проанкетовано 132 працівники правоохоронної сфери: 65 слідчих ОВС і прокуратури та 67 оперативних працівників, які брали участь у виявленні та розслідуванні злочинів у кредитно-банківській сфері.

А от результати анкетування фахівців у сфері банківської діяльності показали, що співробітники банків готові до співпраці з правоохоронними органами, але на умовах дотримання законів і підзаконних актів, особливо щодо запитів на розкриття банківської таємниці. Про це вказали близько 89% опитаних¹. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 р. [7] (далі Закон – прим. авт.) зобов'язує банківські установи зберігати банківську таємницю. До неї включені відомості, які згідно зі ст. 60 Закону складають: 1) відомості про стан рахунків клієнтів; 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; 3) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню, і деяка інша інформація. У банківській практиці зустрічаються випадки застосування банками на свій розсуд дещо ширшого переліку конфіденційної банківської інформації.

Порядок одержання такої інформації на запити відповідних органів наведено в ст. 62 Закону. Постановою Національного банку України № 267 від 14.07.2006 р [8]. затверджено порядок та межі розкриття відомостей, що становлять банківську таємницю. Згідно з п.3 Правил така інформація надається: з дозволу власника цієї інформації та за рішенням суду. Крім того, на підставі п.п. 3–4 ч. 1 ст. 62 Закону органи прокуратури, СБУ, МВС України, Державної податкової служби України мають право за наявності запиту відповідного зразка отримати інформацію стосовно операцій за рахунками юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу. При цьому органи Державної податкової служби України мають право отримувати вищезазначену інформацію лише з питань оподаткування або валютного контролю.

Аналіз правової та правозастосовної практики дозволяє зробити висновок, що практично всі закони, починаючи з Кримінально-процесуального кодексу (ст.ст. 14-1, 66 КПК України), якими керуються підрозділи МВС, СБУ, податкової міліції щодо процедури отримання інформації, яка містить банківську таємницю, мають посилання на Закон України «Про банки та банківську діяльність». В Законі України «Про міліцію» (від 20.12.90 р.) [9] в п. 17 ст. 11 також вказано: «Одержувати ... на письмовий запит відомості (в тому числі й ті, що становлять комерційну та банківську таємницю), необхідні в справах про злочини, що знаходяться в провадженні міліції». Це положення є підставою для відмови в наданні таких відомостей банком на запити оперативних підрозділів БЕЗ чи БОЗ, оскільки юридичним відділом чи безпекою бан-

¹ Нами було опитано 46 представників сфери банківської діяльності, контролю та нагляду у сфері фінансів та кредиту.

ківських установ (де, як правило, працюють колишні працівники правоохоронних органів) поняття «в провадженні міліції» трактується як порушена кримінальна справа. Тому до порушення кримінальної справи оперативним підрозділам практично неможливо одержати інформацію, що є банківською таємницею. У той же час, без отримання зазначених відомостей питання про обґрунтоване порушення справи також не вирішується. Спірним питанням є також правомірність вимог слідчих про розкриття банками банківської таємниці. Вважається, що норми ст. 62 Закону України «Про банки та банківську діяльність» є спеціальними, а тому направлення слідчими запитів до банків повинно бути за підписом керівника відповідного органу [10, с. 16].

Суперечності між правоохоронними органами і банками, як суб'єктами захисту таємниці, ще потребують додаткового врегулювання. У більшості країн світу підставою для розкриття інформації, віднесеної до банківської таємниці, є відповідний запит судового органу. У США, прийнятий в 1970 р. Закон про банківську таємницю передбачає надання допомоги у кримінальному, податковому і адміністративному розслідуванні у формі витребування бухгалтерських книг, і надання інформації про деякі банківські угоди. Аналогічні процедури встановлені законодавством Англії, Німеччини, Франції та більшості інших країн світу [10, с. 17]. В США існує дієва модель співпраці урядових органів (міністерства фінансів, юстиції, правоохоронних органів), в яку включені й представництва банківських установ. Це, з одного боку, спеціально створені підрозділи – Банківські департаменти штатів зі спеціальними функціями, а з іншого боку – Американська Асоціація Банків, як велике об'єднання банківських установ США. У Банківському департаменті штату створюються спеціальні аналітично-розвідувальні органи, які не є правоохоронними, але займаються вивченням, пошуком та підготовкою інформації, що стосується злочинної діяльності. За кожним виявленим фактом правопорушення відділ тісно співпрацює із правоохоронними органами з метою забезпечення узгодженості дій щодо виявлення й припинення порушень законів [11, с. 79].

У зв'язку з цим були внесені зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність» у новій редакції. Згідно зі ст. 64 Закону, банки мають інформувати спеціально вповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу щодо сумнівних операцій клієнтів, якщо є підозра в отриманні коштів злочинним шляхом, або іншого сумнівного походження. Таким органом є нещодавно створений Державний комітет фінансового моніторингу України (далі Держфінмоніторинг), який активно співпрацює з установами банків і правоохоронними органами. Змістом такої взаємодії слід визначити надання ним відповідних уза-

гальнених матеріалів (досє) на адресу правоохоронних органів щодо фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму. Регламентується така співпраця через спільні накази Держфінмоніторингу України з Генпрокуратурою України, СБУ, МВС, ДПА України (як, наприклад, спільний Наказ Держфінмоніторингу, Міністерства фінансів і МВС України № 83/787, від 30.07.2003 р.). Як свідчать статистичні дані Держфінмоніторингу України, у заяві голови Комітету за весь період існування (два з половиною роки) станом на 1 січня 2006 р. узято до обліку 1 683 тис. повідомлень від суб'єктів первинного моніторингу (в т.ч. від банків), з них сформовано 838 узагальнених повідомлень, які направлені до правоохоронних органів. Порушено кримінальні справи по 162 досє, 12 із них знаходяться в судах. По 2 є вироки суду. А за 2005 рік до правоохоронних органів Держфінмоніторингом України було направлено 321 узагальнений матеріал перевірок, з них: до Генпрокуратури України – 46, до ДПА – 75, до МВС – 91, до СБУ – 109. За цими матеріалами в 2005 році було порушено 135 кримінальних справ, у т.ч. 3 кримінальні справи проти службових осіб комерційних банків за ст. 209-1 КК України за ненадання інформації про підозрілі операції клієнтів. Серед злочинних схем легалізації грошей і інших цінностей в Україні особливо «привабливі»: операції по незаконному переказу грошей за кордон; сумнівні операції нерезидентів із цінними паперами; експорт товарів за підробленими документами або на фіктивні фірми («псевдоекспорт») [12, с. 13].

Виходячи з положень ст.ст. 8, 17, 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (від 30.06.93), – Національний банк України (НБУ) є суб'єктом взаємодії з правоохоронними органами в боротьбі зі злочинністю. НБУ контролює банки за дотриманням порядку ведення розрахунків в іноземній валюті, а також проводить інспекційні перевірки банків відповідно до Законів України «Про банки та банківську діяльність», а також «Про Національний банк України» (від 20.05.1999 р.). НБУ повинен надавати інформацію спецпідрозділам по боротьбі з організованою злочинністю, яка може бути пов'язана з подією злочину в сфері діяльності банків. Так, завдяки інформації, отриманої від Дніпропетровського обласного підрозділу НБУ про заявки резидентів України щодо індивідуальних валютних ліцензій для переказування коштів за кордон як оплати укладених контрактів, в 2004 р. було перевірено понад 20 сумнівних операцій із нерезидентами на загальну суму понад 40 млн доларів США й тим самим попереджено витік валютних коштів на суму близько 5 млн доларів США. Одна зі схем злочинного збагачення була пов'язана з облігаціями зовнішньої державної позики.

Для легалізації злочинних коштів було створено «конвертаційний центр» із залученням 30 фіктивних підприємств, шести компаній, зареєстрованих в офшорних зонах та на території США, 20 депозитних рахунків, відкритих на підставних осіб у чотирьох українських банках [13, с. 10].

На даний час важливим є питання про слабкість контролю з боку НБУ за діяльністю банків, та з боку самих банків за грошовими потоками й вивченням клієнтів [14, с. 16]. Чинне законодавство не встановлює для банків зобов'язань щодо їх участі в боротьбі зі злочинністю, а також механізмів надання відповідної інформації за власної ініціативи, окрім зазначеного вище випадку. Вважаємо, що взаємодія банків із правоохоронними органами повинна будуватися на взаєморозумінні сторонами того, що спільні заходи по виявленню й боротьбі зі злочинністю у цій сфері обов'язкові та корисні для суб'єктів такої взаємодії і економічної безпеки суспільства і держави в цілому.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

1. Проблеми взаємодії правоохоронних органів і банківських установ має бути приділено більше уваги на законодавчому рівні як основному напрямку боротьби зі злочинами в кредитно-фінансовій сфері України. Тут може бути корисним світовий досвід боротьби зі злочинністю в банківській і фінансовій сферах.

2. Модель взаємодії «банк – правоохоронні органи» на сьогодні є проблемною, має суперечності і відсутність спільної зацікавленості. Як альтернативний метод пошуку, збору та отримання необхідної інформації про зловживання в банківській сфері можна представити такі моделі, як: «банк – Національний банк України (структурні підрозділи) – правоохоронні й контролюючі органи», «банк – Держфінмоніторинг України – правоохоронні органи». Як свідчить практика, ще немає налагодженого ефективного використання механізму тісної співпраці між собою. Можливо це питання часу, але вони повинні вважатися пріоритетними формами взаємодії в правоохоронній практиці, які потребують більш широкого застосування і вдосконалення.

Список літератури: 1. Чернявський С.С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження): Навч. посібник / За заг. ред. О. М. Джужи. К., 2003. 2. Ларичев В.Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса: Практическое пособие. М., 1996. 3. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования (Некоторые теорет. положения). М., 1985; Матусовський Г.А., Бодянский Е.В., Бушан О.П., Багинський В.З., Городиський О.М. Правоохоронні органи у боротьбі з організованою злочинністю: компетенція та взаємодія // Питання боротьби зі злочинністю. Зб. наук. пр. Х., 1998; Ларичев В. Д. Преступления, совершаемые в сфере банковского кредитования // Деньги и кредит. 1998. №4; Попович В.М. Правові основи банківської справи та її захист від злочинних посягань: Настольна книга з питань банківської та підприємницької економічної безпеки. К., 1995; Дудников А.Л. Проблемы взаимодействия правоохранительных и контролирующих органов при расследовании экономических преступлений // Правові проблеми боротьби зі злочинністю. Книга 2. Х., 2002; Сатыев Р.С., Шраер Д.А., Яськова Н.Ю. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе. М., 2000;

Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Х., 2000; Гамза В.А., Ткачук І.Б. Безопасность коммерческого банка: организационно-правовые и криминалистические проблемы. Монография. М., 2002; Стрельбицька Л.М. Виявлення СБУ незаконних операцій в кредитно-банківській сфері: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академія СБУ. К., 1999; Чернявський С.С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : Навч. посібник / За заг. ред. О.М. Джужи. К., 2004; Головіна В.П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи: Автореф. ... канд. юрид. наук: (12.00.09) / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2004. 4. Інтерв'ю начальника ДСБЕЗ МВС України Леоніда Скалозуба // Газета «Еженедельник 2000». № 28 (324) від 30.06. 2006 р. Блок Е. 5. Неделя Украины – 11–17 августа 2006 р. // Газета «Еженедельник 2000». № 32 (328) від 02.08.2006 р. Блок Е. 6. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Х., 2000. 7. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. № 2631-IV (2631-15). Ст. 117. 8. Постанова Правління Національного банку України №267 «Про затвердження Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці» від 14.07.2006 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>. – 23.08.2006р. 9. Закон України «Про міліцію» від 20.12.90 р. // Відомості Верховної Ради України. № 2505-IV (2505-15) від 25.03.2005. Ст. 267. 10. Гетманцев Д.О. Банківська таємниця: особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та в законодавстві зарубіжних країн: Автореф. ... канд. юрид. наук: (12.00.07) / Київський Нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. К., 2003. 11. Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження // Білоус В.Т., Попович В.М. Ірпінь, 2001. 12. Комаха С. Перший триліон // Бізнес. 2006. № 7. 13. «Брудні гроші відмиваються, а в заручниках – економіка. Інтерв'ю з нач. ГУБОЗ України Маніним М. // Міліція України. 2004. № 5. 14. Головіна В.П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи: Автореф. ... канд. юрид. наук: (12.00.09) / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2004.

Надійшла до редколегії 20.09.06

О. О. Андреев

СПЕЦИФІКА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВБИВСТВА, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНИМИ

Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі (предмет доказування), являють собою сукупність юридично значимих обставин, які необхідно встановити для вирішення справи. Перелік цих обставин дається у ст. 64 КПК України. Ці обставини обумовлені встановленими законом підставами кримінальної відповідальності або звільнення від неї, загальними засадами призначення покарання, ознаками конкретних складів злочинів. Без установлення фактичних обставин події, що відбулась, дій особи, спонукань, мотивів її дій та їх наслідків неможливо вирішити питання про те, чи мав місце злочин, чи винна особа і у чому саме, яку вона повинна понести кару. У ст. 64 КПК України перераховані ті фактичні обставини, які при вирішенні будь-якої справи (у тому числі й по справах про вбивства, вчинені неповнолітніми), мають правове значення. Це обставини, що характеризують подію злочину (час, місце, спосіб та інші обставини), винність обвинуваченого у вчиненні злочину та мотиви злочину, обстави-